

FILOZOFIJA ODGOJA I FEMINIZAM

Milan Polić

Učiteljska akademija, Zagreb

Primljeno 24. studenoga 2002.

Društveni pokreti druge polovice 20. stoljeća doveli su u pitanje ne samo obrasce ponašanja koji su se kao društvene uloge duboko ukorijenili u običajima i svijesti ljudi, nego kroz njih i samu bit čovjeka koja je tim ulogama bila ideološki zastrta. Na tragu stoljetne borbe Žena za vlastitu emancipaciju feminizam je, kao jedan od tih pokreta, propitujući spolne uloge i redefinirajući odnose između muškaraca i Žena razotkrio ideološku konstrukciju patrijarhalnog društva kojom se muškarca izjednačava s čovjekom dok je Žena nešto drugo.

Kao filozofijska disciplina, filozofija odgoja također se etablira u drugoj polovici 20. stoljeća i promišljajući odgoj ne može zaobići dvije za njega bitne pojave: potpunu feminizaciju odgojnih ustanova i problematizaciju biti čovjeka. U propitivanju tih pojava filozofija odgoja, s jedne strane, pokazuje bitnu razliku između odgoja i manipulacije, a s druge strane, otkriva da je budućnost odgoja (a to znači čovjeka i svijeta) bitno ovisna o emancipaciji Žena.

Ishod II. svjetskog rata i znatan doprinos koji su pobjedi demokratskih snaga protiv fašizma i nacizma dali diskriminirani dijelovi društva zapadnih demokracija, obojeni i Žene, ubrzali su njihovo političko osvještanje i emancipacijska nastojanja u drugoj polovici 20. stoljeća. Otpor rasizmu i borba za ljudska prava obojenih, mukotrпно su i teško, ali ipak jesu, otvarali proboj u stoljećima oblikovanom obrascu bijelih konzervativaca: što je i tko je (pravi) čovjek? Boja je puti u svijesti većine postupno prestala biti bitno ljudsko obilježje, iako je još uvijek ne mali broj onih koji vjeruju da ih nedostatak kožnog pigmenta čini ljudski superiornima.

Osim toga, redefiniranje je društvenih uloga postalo nužno i na spolnom planu. Muškarci su doduše u većini tzv. demokratskih zemalja nakon II. svjetskog rata ženama priznali biračko pravo, ali se društvo u svijesti većine – i kako se to duboko ukorijenilo u mnogim europskim jezicima – još uvijek sastojalo od »ljudi i Žena«. Feminizam je u zadnja dva-tri desetljeća 20. stoljeća propitujući spolne uloge i redefinirajući odnose između muškaraca i Žena razotkrio ideološku konstrukciju patrijarhalnog društva

kojom se muškarac izjednačava s čovjekom dok je Žena nešto drugo. Snažnija propitivanja tog stoljećima neupitnog spolnog obrasca koji ne dozvoljava ništa neprirodno, a kao prirodno priznaje samo muško i Žensko, »čovjeka i Ženu«, otvorilo je prostora i za drukčija spolna opredjeljenja. Pokreti homoseksualaca, biseksualaca i transeksualaca poduprti sve raširenijom uporabom seksualne protetike, estetske kirurgije i *bodyplastičke* »normalno« spolno opredijeljenih, ozbiljno su uzdrmali tradicionalnu predodžbu u pravom čovjeku. Kritičko propitivanje spolnosti nije moglo zaobići ni filozofiju, jer Želi li biti vjerna svom nazivu i pojmu, filozofija ne može ostati ravnodušna prema ma čemu što zadire u bit čovjeka i istine o njemu. Feminističko iščitavanje tekstova potaklo je istraživanja koja su nedvojbeno pokazala da je ono što se smatralo prirodom čovjeka zapravo ideološki obrazac koji prožima odgoj u svim njegovim vidovima oblikujući cjelokupnu društvenu stvarnost u kojoj čovjek biva ono što se od njega očekuje i što mu se jedino omogućava da bude¹. Raščlamba udžbenika za osnovne škole u nas je još krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća pokazala da se školska djeca snažno indoktriniraju spolnim ulogama. Sva kasnija istraživanja to su samo potvrdila, a slično se stanje pokazalo i u drugim zapadnim zemljama.² Time se u okviru feminističkog propitivanja društvenog položaja i uloge Žene otvorilo kao bitno i pitanje o odgoju koji taj položaj i tu ulogu određuje, ali preko toga onda i pitanje o biti odgoja uopće. Jer, ono što se prije smatralo i nazivalo odgojem sve se uspješnije razotkrivalo kao više ili manje prikrivena gojidbena manipulacija.

Osim toga na tragu feminističke reinterpretacije društvenih uloga postavilo se i pitanje feminizacije određenih struka, među kojima i one odgojne. Kritičko propitivanje jasno je pokazalo neodrživost objašnjenja koja su odgovor tražila u navodnoj naravi Žene i njezinoj urođenoj sklonosti k poslovima koji su produžetak uloge majke, supruge i domaćice. Iza ideološki oblikovane podjele društvenih uloga i poslova ukazala se

¹ »Gledajući sa stanovišta socijalizacije, to znači da škola kao institucija od opećeg društvenog značaja ima funkciju da osigura izvjestan stupanj homogenizacije svijesti mladih i njihove identifikacije s temeljnim vrijednostima na kojima se zasniva i reproducira društveni život. Da bi ostvarila takvu funkciju, škola postaje instrument ili, kako bi Althusser rekao, 'ideološki aparat države' za transfer u društvu vladajućih ideja i obrazaca ponašanja. Time ujedno postaje i sredstvo discipliniranja mladih jer ih sustavom nagrađivanja i kažnjavanja prisiljava da prihvate određena znanja, vrijednosti, obrasce ponašanja.« (Baranović, 2000., 16)

² Prvo takvo istraživanje u nas objavili su Milan i Rajka Polić pod naslovom »Dječji udžbenici o (ne)ravnopravnosti među spolovima« (*Žena*, Zagreb 1979.). Zatim je Rajka Polić objavila »Povijesni sukob mitova o ženskoj emancipaciji« (*Žena*, Zagreb 1986.), te »'Muška optika' i 'Žvotinjski sindrom'« (*Žena*, Zagreb 1990.). Obimno istraživanje Berislave Baranović »Slika Žene u udžbenicima književnosti« (Zagreb 2000.), iako provedeno znatno kasnije i na drukčijem uzorku udžbenika, dalo je slične rezultate.

jednostavna istina da Žene u pravilu mogu dobiti tek slabije plaćene poslove. Ne zato što za zahtjevnije poslove nisu sposobne ili za njih nemaju sklonosti, već zato što se za njih prije svega otimaju muškarci i što je u patrijarhalnoj društvenoj svijesti snažno prisutna predrasuda da muškarci moraju biti »hranitelji obitelji« pa samim time na takve poslove imaju pravo. Doda li se tome da poslodavci u patrijarhalnom okružju, slijedeći svoju korist, na zahtjevnije poslove radije zapošljavaju muškarce, jasno je da Ženama u pravilu preostaju samo poslovi koji su relativno slabije plaćeni. To »relativno« znači da poslovi u feminiziranim strukama ili zanimanja čak ako u apsolutnom smislu i nisu među najslabije plaćenima, kao što je to slučaj u prosvjeti, onda se za njih traže kvalifikacije koje zahtijevaju nesrazmjerni trud i ulaganje da bi ih se postiglo. Pa je tako, primjerice, nastavnička plaća koja zahtjeva visokoškolsko obrazovanje jedva jednaka onoj za neko zanimanje u privredi koje traži tek srednjoškolsko obrazovanje.

S druge strane i filozofija je odgoja u drugoj polovici 20. stoljeća ušla u razdoblje temeljitog propitivanja odgoja. Tisućljetno zanimanje filozofije za odgoj, još od sofista i Sokrata, nije naime ušlo u propitivanje biti odgoja. Prilično se komotno manipulaciju, pa i onu najgrublju, poistovjećivalo s odgojem, ne suprotstavljajući ih kritički i ne pitajući o njihovoj bitnoj razlici. Stoga je s pravom 1934. godine Stjepan Matičević napisao:

»I doista nam se ne čini važnije, nego razmatranje pojma odgoja staviti na čelo svim daljim izvodima i prinosima k jednoj teoriji pedagogije kao nauke. Sve krupnije nedaće pedagogije na njenom i onako ne susretljivošću i obzirivošću praćenom putu vuku korijen iz osnovne griješke – iz nedovoljne pažnje, koja se obraćala i još se uvijek obraća tome centralnom njenom pojmu. U prošlosti se pedagogije pitalo, a u sadašnjosti se pita bez kraja i konca i bez dna, *koji je cilj odgajanja*; pitalo se i u davnijoj i u nedavnoj prošlosti bez kraja i konca i umora, *koja su sredstva odgajanja*; pitalo se u nedavnoj prošlosti i pita se u sadašnjosti opet bez kraja i konca i umora, *kakav je objekt odgajanja*; itd. itd.; ali *šta je zapravo odgajanje*, to pitanje je tako temeljito prevideno ili tako netemeljito izvideno, da nije čudo, da je pedagogija morala tako dugo »višetiti u zraku«, da nije našla tvrda tla pod nogama.« (Matičević, 1991., 171)

Ipak, dvije godine ranije Pavao Vuk-Pavlović već je u naslovu svog izvrsnog djela *Ličnost i odgoj* (1932.) naznačio, a onda u knjizi i opširno objasnio što je bit odgoja, tj. poticaj i potpora razvitku čovjekove (djetetove) osobnosti (ličnosti). No, iako je djelo pobudilo znatno zanimanje, u našoj pedagogiji nije ostavilo dubljeg traga, jer bilo je to doba koje je mnogo više bilo naklonjeno kolektivitetu i karizmatskom individualitetu, dakle autoritarnim društvenim odnosima, nego li (autonomnim) osobama

i demokratskim zajednicama. U nas se stoga filozofija odgoja sa zakašnjenjem od najmanje dva desetljeća snažnije i u opreci spram gotovo ideologizirane pedagogije počela razvijati tek u posljednjoj četvrtini prošlog stoljeća upravo usporedo s pojavom feminizma na ovim prostorima. Za promišljanje odgoja bio je to sretan splet okolnosti koji je potaknuo drugačije pristupe istraživanju i promišljanju odgoja. Pitanje: »Što je odgoj?«, ponovno se otvara usporedo s feministički provociranim pitanjem: »Što je čovjek?«, da bi se u odgovoru i na prvo i na drugo pitanje kao ključni pojavili pojmovi: *osoba*, *osobnost*, *samoodređenje*, *sloboda* i *stvaralaštvo*, a iza svega toga i *emancipacija*. Emancipacija od svega i od svakoga tko bi ometao ili sprečavao razvitak čovjekove (djetetove) osobnosti koja je nezamisliva bez slobode i samoodređenja.³ To ponajprije znači emancipaciju od onih koji u ime odgoja neposredno prenose i reproduciraju autoritarni patrijarhalni obrazac u kojemu za razvitak osobnosti nema mnogo mjesta. U društvu pak u kojem su predškolski odgoj i osnovno školstvo – dakle u doba kada su djeca još nedovoljno sposobna za dublje kritičke prosudbe, a kada upravo oblikuju svoje osnovne životne vrijednosti i spoznajno djelatne stavove – skoro potpuno feminizirani, neposredni »odgojni« autoritet od kojeg se dijete mora emancipirati je onaj čiji su nositelj žene. One su doduše i same žrtve jednog autoritarnog sustava koji djevojčice sputava daleko više nego dječake i nameće im znatno restriktivniji obrazac ponašanja, ali nije više nova spoznaja da su glavni prenositelji autoritarnog oblika ponašanja ponajviše upravo oni koji su kao djeca sami bili njegove najveće žrtve. Već i samo razumijevanje za potrebu razvitka nečije osobnosti teško može imati onaj kome je razvitak osobnosti zakočen, a još k tome poticati i podupirati razvitak tuđe osobnosti nikako ne može onaj čija je osobnost nerazvijena, jer slobodu može podupirati samo sloboda, a nikako nesloboda, i samo stvaralačka umješnost sposobna je naći načina da prepozna i u njihovu zadovoljenju podrži djetetove iznimne potrebe. U svom nadasve zanimljivom istraživanju »Slika« *Žene u udžbenicima književnosti* (2000.) Berislava Baranović izvještava:

»Naime, kako analize pokazuju, u jednom patrijarhalno obilježanom društvu, obrazovni ciljevi i sadržaji mogu promovirati društvenu jednakost spolova, a da nastavnici/nastavnice stvarno imaju drugačiji odnos prema učenicima nego prema učenicama. Utjecaj patrijarhalnih vrijednosti kroz način organizacije školskog života i komunikacije u školi, odnosno kroz skriveni

³ Na međunarodnom znanstvenom i stručnom skupu *Drugi dani Mate Demarina*, na Brijunima 14. – 16. lipnja 2001. izložio sam rad »Odgoj i stvaralaštvo« u kojem sam pokazao da u hrvatskom jeziku »osobnost« i »sloboda« imaju istu jezičnu osnovu.

kurikulum (*hidden curriculum*) (Apple, 1979) reflektira se višestruko i ima ozbiljne posljedice po razvoj djevojčica i dječaka. Slučaj slovenskog iskustva (Drglin, 1993.; Drglin i Vendramin, 1993) pokazuje npr. kako i nastavnici i nastavnice od djevojčica očekuju da u nastavi budu pasivnije i smatraju da one vide brak kao krajnji cilj svoje karijere. Istodobno od dječaka očekuju da budu aktivniji, nezavisniji i profesionalno uspješniji. Konzekventno takvim stavovima dječacima se poklanja više pažnje, češće su ljubimci nastavnika/nastavnica i sl. Razlike se očituju i u dvostrukim kriterijima kažnjavanja i nagrađivanja dječaka i djevojčica. Od dječaka se očekuje da budu nestašniji i da češće krše školske norme, što se reflektira u blažim kriterijima, odnosno 'nestašluci' im se opraštaju.« (Baranović, 2000., 16–17)

Doda li se tome da razvitak bilo koje struke, pa i učiteljske, u bitnome ovisi o tome koliko oni koji se njome bave ulažu u nju, koliko im je stalo do vlastitog profesionalnog razvitka i do unapređenja struke, onda valja zaključiti da je feminizacija školstva ne samo posljedica siromašenja prosvjete u patrijarhalnom okruženju koje potiče odlazak muškaraca u bolje plaćena struke ili zanimanja, nego da feminizacija školstva naknadno postaje i uzrokom deprofesionalizacije učiteljske struke i daljnje degradacije škole⁴, jer prisiljena da prije svega udovolji svojoj ulozi majke, domaćice i supruge žena u pravilu (iznimke malo mogu promijeniti opće stanje) teško može naći vremena i snage za veći profesionalni angažman. Stoga svako ozbiljno, kritičko ili filozofsko promišljanje odgoja koje odgoj poima kao poticaj i potporu razvitku osobnosti, put samoodređenja i oslobođenja od ovisnosti o autoritetima, tj. kao emancipacijsko djelovanje⁵, više ne može zaobići zahtjev da se prije samih odgajnika emancipirati moraju njihovi odgajatelji. U tom smislu emancipacija žena (u pozadini koje je dakako i emancipacija muškaraca) postaje *conditio sine qua non* svakog istinskog odgoja kao *bivanja čovjekom*.

Navedena djela

Apple, Michael W. (1979), *Ideology and Curriculum*. London: Routledge and Kegan Paul, 203 str.

Baranović, Branislava (2000), »Slika« žene u udžbenicima književnosti. Zagreb: IDIZ, 182 str.

⁴ O tome više u Milan Polić *Odgoj i svijest* (1993.).

⁵ »Razvoj emancipacijskih pokreta i liberalizacija društvenog života istaknuo je zahtjeve za emancipatorskom funkcijom škole. Danas više nije moguće govoriti o društvenim funkcijama škole, a da se ne govori o obrazovanju kao sredstvu liberalizacije, odgoja mladih za poštovanje sloboda i prava ljudi bez obzira na spol, socijalna, politička, etnička ili ostala obilježja. Danas više nije moguće govoriti o društvenim funkcijama škole, a da se u školu ne vidi i kao mjesto gdje se navedene slobode i prava prakticiraju.« (Baranović, 2000., 16)

- Drglin, Zalka (1993), *Beseda o Ženski in šoli*, u Bahovec, Eva (ur.) *Od ženskih študij k feministični teoriji*, Ljubljana: Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, Enota za časopisno-založniško dejavnost, str. 139–157.
- Drglin, Zalka i Vendramin, Valerija (1993), From »Unsex'd Children« to »Genderd Identity, *The School Field*, vol. 4, No 3–4, str. 51–69.
- Matičević, Stjepan (1991), u Kujundžić Nedjeljko i Marjanović, Ivan (1991), *Personalistička pedagogija Stjepana Matičevića*, Zagreb: Katehetski salezijanski centar, 254 str.
- Polić, Milan (1993), *Odgoj i svije(st)*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, str. 168.
- Polić, Milan (2002), »Odgoj i stvaralaštvo«, *Metodički ogledi*, god. 9, sv. 2 (16), Zagreb, 9–18 str.
- Polić, Milan i Rajka (1979), »Dječji udžbenici o (ne)ravnopravnosti među spolovima«, *Žena*, god. 37, sv. 1, Zagreb, str. 12–28.
- Polić, Rajka (1986), »Povijesni sukob mitova o Ženskoj emancipaciji«, *Žena*, god. 44, sv. 6, Zagreb, str. 73–88.
- Polić, Rajka (1990), »'Muška optika' i 'Žvotinjski sindrom'«, *Žena*, god. 48, sv. 3–4, Zagreb, str. 11–30.
- Vuk-Pavlović, Pavao (1932), *Ličnost i odgoj*, Zagreb: Tipografija d.d., 295 str.

PHILOSOPHY OF EDUCATION AND FEMINISM

Milan Polić

The social movements of the second half of the 20th century have led to the questioning of not only behavioural patterns – which have, as social roles, deeply rooted themselves in the customs and consciousness of people – but – through these patterns – also to the questioning of the very being of man, which has been ideologically concealed by these roles. On the trail of the centurial struggle of women for their emancipation, feminism, as one of the above movements – in questioning gender roles, and redefining the relationships between men and women – has unveiled the ideological construction of patriarchal society, which equates a man to Man, while a woman is something else.

Philosophy of education is also established in the second half of the 20th century as a philosophical discipline, and, in reflecting upon education, it can not avoid two phenomena significant for it: a complete feminisation of educational institutions and the problematics of the being of man. In reflecting upon these two phenomena, philosophy of education, on the one hand, shows that there exists a significant difference between education and manipulation, and on the other, it discloses that the future of education (meaning the future of man and the world) is significantly dependent upon the emancipation of women.